

EVOLUȚIA STATULUI REPUBLICA MOLDOVA PRIN PRISMA VECTORULUI
INTEGRAȚIONIST EUROPEAN / THE EVOLUTION OF THE REPUBLIC OF
MOLDOVA STATE IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN INTEGRATION
VECTOR / ЭВОЛЮЦИЯ ГОСУДАРСТВА РЕСПУБЛИКА МОЛДОВА
СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЕВРОПЕЙСКОГО ИНТЕГРАЦИОННОГО ВЕКТОРА

Prof. univ. Pantelimon VARZARI,
dr. hab. în științe politice, cercetător,
Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere”,
pvarzari@yahoo.com; pamonv_ri@mail.ru

***Summary:** The article examines the process of development of the Republic Moldova in the context of European integration process advancement. The author highlights four stages in the evolution of the state in terms of choice and application of European integration vector of the ruling political elite, based on the analysis of parliamentary elections. It concludes that European integration has now become a state policy priority both internally and externally, a policy which requires a well-founded strategic concept for modernization through the democratization of society in all its fundamental aspects.*

***Key words:** political system, the Republic of Moldova state, policy formulation, parliamentary elections, the vector of development of the society, national idea, European integration, social-political cleavage, aporetic difficulty.*

***Cuvinte-cheie:** sistem politic, statul Republica Moldova, formulă politică, alegeri parlamentare, vectorul dezvoltării societății, idee națională, integrare europeană, clivaj social-politic, dificultate aporetică.*

***Ключевые слова:** политическая система, государство Республика Молдова, политическая формула, парламентские выборы, вектор развития общества, национальная идея, европейская интеграция, социально-политический раскол, апоретическая трудность.*

Statul reprezintă instituția fundamentală a sistemului politic, deoarece prin intermediul său se realizează elementele esențiale ale organizării și conducerii politice a societății. Odată cu prăbușirea totalitarismului în Europa Centrală și de Sud-Est la sfârșitul anilor '80 ai secolului al XX-lea au apărut probleme

specifice ale tranziției postcomuniste de la un regim politic la altul, de la unul totalitar, închis, la democratic, deschis. În această perioadă de tranziție democratică și modernizare politică (cazul Republicii Moldova și al altor state din spațiul postsovietic) evoluția statului este în mod organic corelată cu alegerea vectorului de dezvoltare a țării.

Îndeplinindu-și funcțiile reforma-toare, statul este chemat să creeze condiții favorabile pentru realizarea efectivă a necesităților vitale ale societății în conformitate cu programele de guvernare adoptate de elita politică în baza anumitor „formule politice”. Termenul de „formulă politică” îi aparține elitistului clasic G. Mosca, care îl folosește cu referință la un principiu abstract de legitimare a puterii, prin care clasa politică își justifică puterea prin crearea, în fapt, a unei baze morale și juridice pentru acțiunile sale [1, pp. 123-126, 172, 635]. Conform opiniei lui Mosca, folosind „formulele politice”, clasa politică încearcă întotdeauna să-și justifice conducerea atât față de sine, cât și pentru a menține masele într-o condiție de acceptare. În acest sens, el evidențiază relația între „schimbările formulei” și „schimbările în componența clasei conducătoare”, între formula politică și reprezentarea intereselor societății, iar atunci când masele nu mai cred în principiile care stau la baza formulei politice, clasa politică urmează să-și piardă puterea [2, pp. 69-72].

Prin „formula politică” se mai înțeleg și anumite scheme de organizare și acțiune a elitei care corespund parțial ideii contemporane a legitimității sau alte moduri de autojustificare [3, p. 207]. Or, clasele conducătoare „nu-și justifică puterea numai prin deținerea ei *de facto*, ci încearcă să găsească o bază morală și legală pentru ea” [4, p. 141], inclusiv pentru „republicile comuniste sau populare”. De altfel, G. Mosca la vremea sa a anticipat că statele comuniste

vor fi guvernate de conducători ce vor controla, deopotrivă, viața politică și cea economică „într-un mod mai tiranic ca niciodată”.

Orice societate, în special cea tranzitivă orientată spre modernizarea social-politică și economică, spre dezvoltarea durabilă și consolidarea democratică are nevoie de o formulă politică funcțională de guvernare, asta pentru că atât calitatea guvernării, cât și, implicit, eficacitatea activității elitei politice și funcționalitatea aparatului de stat, inclusiv a birocrăției, se află în strânsă dependență de un anumit vector de dezvoltare strategică a societății. Elitele politice din Republica Moldova de la apariția lor în câmpul politic autohton și până în prezent au încercat pe diverse planuri să găsească acel numitor comun care ar putea coagula interesele și unifica eforturile întregii societăți întru aplicarea unui sau altui model de dezvoltare.

Pe fundalul mișcării de restructurare a sistemului politic totalitar și a mișcării de renaștere națională de la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut, noii actori politici exploatau la maximum ideea independenței și suveranității naționale, găsind în ea principala formulă de legitimare a sa în noul sistem al relațiilor de putere. Înlocuind treptat elitele vechi de tip sovietic, elitele și alți actori politici noi se aflau în căutarea unei formule politice acceptabile de guvernare. Însă în condițiile vieții social-politice create în ultimul deceniu al secolului trecut, nerespectarea regulilor jocului politic, rivalitatea dintre actorii

politici au condiționat apariția tensiunilor politice între facțiunile rivale ale elitelor puterii și așa-numitului fenomen al „bonapartismului”, astfel încât găsirea unei formule politice de compromis în actul guvernării și care, totodată, ar ghida acțiunea comună a societății a devenit practic imposibilă. La toate acestea se poate adăuga că din cauza scindării elitei politice naționale (în elite centrale și cele regionale cu interese diametral opuse asupra direcției dezvoltării strategice a țării), clivajele social-politice profunde și blocajele survenite în urma lor (politice, instituționale, decizionale) au condus implicit la dezbinarea subiecților politici în determinarea priorităților și activităților strategice de dezvoltare a societății și deci a strategiei coerente de transformări democratice în anii de independență a Republicii Moldova.

Necesitatea alegerii și adoptării unui nou model de dezvoltare a țării, a unui vector mobilizator de dezvoltare strategică a societății – legată de rezolvarea ecuației cu mai multe necunoscute a relațiilor dintre actorii politici, reforma politică și cea economică, generatoare de multe și continue tensiuni – a devenit imperioasă pentru modernizarea sistemului politic al statului și dezvoltarea democratică a țării. De aici și însemnătatea deosebită a preocupărilor clasei politice autohtone, inclusiv a tranzacțiilor între elite și a convergenței acestora, pentru clarificarea „din mers” a drumului de urmat, pornind de la identificarea priorităților și intereselor naționale.

Termenul de formulă politică apare în contextul aplicării de către elita politică a unei scheme de guvernare întruchipată într-o idee națională integratoare pentru cetățenii unei societăți. Sub aspect teoretic, ideea națională include acele priorități, principii și valori care ar orienta și mobiliza societatea într-o perioadă incertă de dezvoltare. O astfel de idee orientativă și mobilizatoare, catalizatoare a coeziunii interne și a dezvoltării pentru un popor este necesară mai ales în perioadele de tranziție de la un sistem politic la altul, de crize multiaspectuale și profunde ale societății, idee care i-ar permite să depășească starea incertă de instabilitate politică, economică și socială. Prin urmare, sintagma „formulă politică de guvernare” este folosită în cazul nostru în sensul unei bune guvernări, a unei guvernări funcționale, de succes, în baza elaborării, adoptării și aplicării unui model adecvat de transformări democratice durabile, a cărui evoluție pozitivă ar contribui la configurarea și consolidarea unui tip nou de organizare politică a Republicii Moldova, la remodelarea economiei naționale în stare să corespundă cât mai adecvat intereselor urmărite.

Acest imperativ – alegerea și aplicarea unei formule politice de guvernare (asociată, de regulă, cu alți termeni consacrați în științele politice: prioritate națională, interes național, idee națională etc.), care reflectă realitățile existente și reiese inevitabil din esența transformărilor modernizatoare în contextul procesului de

integrare europeană a Republicii Moldova – a fost identificat nu numai de cercetătorii, comentatori și analiștii politici, de publiciști, de unii politicieni și lideri de opinie, dar constatat și de șefii de stat, prin interviuri, discursuri și alte modalități de luări de poziții. Astfel, dacă primul președinte al țării M. Snegur subliniază că „alegerea europeană a fost făcută de către Republica Moldova imediat după declararea independenței” [5], cel de-al doilea președinte, P. Lucinschi, menționa, la începutul anului 2000, că integrarea Republicii Moldova în UE trebuie să devină „o idee națională, de consolidare a societății” [6], iar cel de-al treilea președinte al țării, Vl. Voronin, la cea de-a XV-a aniversare de la independența Republicii Moldova a declarat că nu există îndoieli că „integrarea europeană este ideea noastră națională” [7; 8, p. 7]. La rândul său, următorul președinte al statului, N. Timofti, insistând pe obiectivul de integrare europeană ca unică alternativă de viitor a Republicii Moldova, subliniază că „trebuie să avem o idee națională, care astăzi este integrarea europeană” [9].

Vom mai specifica și faptul că prim-ministrul P. Filip a lansat la începutul lunii august 2016 un *Apel la consolidarea întregii societăți în sprijinul proiectului de integrare a Republicii Moldova în UE*, subliniind că noi „avem nevoie de o idee națională, care să ne unească pe toți, să ne asigure perspectiva de a depăși divergențele, să ne arate clar ce avem de făcut în următorii ani pentru a construi o Moldovă prosperă și stabilă. O țară care să depășească handicapurile de

dezvoltare, să modernizăm instituțiile statului și serviciile publice și să asigurăm un trai la standarde civilizate pentru fiecare om și fiecare familie. Acest proiect de țară poate fi doar unul – integrarea în Uniunea Europeană a Republicii Moldova!” [10].

Noul președinte ales al Republicii Moldova, I. Dodon, vizavi de liderii politici naționali amintiți mai sus, încearcă se reazeze lucrurile în ceea ce privește prioritățile și interesele naționale ale statului. Astfel, declarându-se președinte al tuturor cetățenilor, pentru că societatea are nevoie de unitate, el subliniază faptul că „prioritare trebuie să fie interesele naționale ale Republicii Moldova. Noi nu putem acum să renunțăm la parteneriatul cu Uniunea Europeană. Dar eu cred că vom putea obține relații strategice bune cu Federația Rusă” [11]. Actualul președinte al țării vrea să păstreze UE la nivel de partener, însă doar ca sursă de asistență oferită pentru necesitățile Republicii Moldova, scrie politologul D. Cenușă. El vrea reforme, dar nu le privește ca parte a integrării europene, comparând aderarea la UE cu desființarea Moldovei ca stat. Posibilitățile și unghiul devierii proiectului european din țara noastră după alegerile prezidențiale de la sfârșitul anului 2016 va depinde de câteva circumstanțe esențiale: 1) readucerea Rusiei în prim plan; 2) eficiența agendei europene a guvernării; 3) ponderea populiiștilor anti-europeni în interiorul UE și 4) rezultatele alegerilor parlamentare ordinare din 2018 din Republica Moldova. Politologul crede că „ținta finală, pe care o

urmărește Igor Dodon, este convertirea țării într-un aliat apropiat al Rusiei, iar pe termen lung - într-un stat membru al Uniunii Economice Euroasiatice" [12]. Este clar că el, spre deosebire de predecesorii săi, nu poate pune accent pe o idee (națională) axată pe vectorul extern al țării. Șeful statului, semnaleză analistul politic I. Volnițchi, „nu se poate „converti” la europenism, atrăgându-și și electoratul după sine (cum a încercat în 2003-2005 Vl. Voronin), dar la fel de clar este că, dacă va încerca să facă din integrarea eurasiatică o idee națională, va suferi eșec, deoarece-și va pune în cap nu doar aproape jumătate din populația țării, ci și actuala echipă de guvernare, care e una declarată pro-europeană” [13].

În continuare, propunem o examinare succintă a evoluției statului Republica Moldova din perspectiva alegerii și aplicării vectorului integraționist european de către elita politică guvernantă, având drept criteriu de analiză scrutinele parlamentare.

În opinia noastră, procesul constituirii și dezvoltării statului Republica Moldova poate fi definit schematic în patru etape, care se regăsesc în ciclurile electorale și în orientarea elitelor puterii asupra vectorului dezvoltării societății în baza valorilor, normelor și principiilor exprimate [14, pp. 128-143]. În literatura științifică autohtonă și din străinătate atestăm și alte opinii privind etapizarea procesului constituirii, evoluției și consolidării sistemului politic, inclusiv a statului, a elitei politice și a sistemului pluripartidist din perspectiva altor abordări

teoretico-metodologice [15, p. 6-13; 16, p. 130-144; 17, p. 232-239; 18, p. 213-227; 19, p. 109-112; 20, p. 171-222].

Prima etapă a procesului formării statului Republica Moldova începe *de facto* de la primele alegeri parlamentare libere organizate la 25 februarie și 10 martie 1990 în două tururi succesive (în bază de competiție politică și pluralism politic) pentru Sovietul Suprem al R.S.S. Moldova (de legislatura a XII-a), însă *de jure* - de la proclamarea independenței statului, din 27 august 1991, și se încheie cu primele alegeri parlamentare democratice (în baza sistemului pluripartidist) și libere, din 27 februarie 1994, și cu adoptarea Constituției țării la 29 iulie 1994. Această perioadă, numită de mai mulți cercetători și analiști politici etapa primară, perioada instituționalizării statului Republica Moldova (după alți autori - etapa „romantică”, a „speranțelor” [21]), se caracterizează prin formarea și consolidarea bazelor statalității, adoptându-se un șir de acte și norme legislative de mare anvergură. Are loc separarea puterilor în stat, formarea și funcționarea Parlamentului în calitate de instituție lucrativă, profesionistă *versus* instituția sovietică decorativă, formal supremă. În același timp, se formează și funcționează alte instituții indispensabile ale statului: poliția, procuratura, armata națională, serviciul diplomatic etc. De asemenea, autoritățile publice au reușit să pună în aplicare unele reforme modernizatoare și democratice și să stabilească relații internaționale caracteristice unui stat

independent, cu statut de subiect de drept internațional.

În această etapă, față de statele Baltice (Estonia, Letonia și Lituania), care erau orientate de la bun început spre integrarea în structurile euroatlantice și europene (respectiv, NATO și UE), Republica Moldova prin clasa sa politică nu avea o opțiune clară asupra vectorului dezvoltării țării. Deși Republica Moldova este *de facto* stat membru al *Comunității Statelor Independente* (CSI) din 21 decembrie 1991, când a fost semnat *Acordul cu privire la crearea CSI* (8 decembrie 1991), aderarea *de jure* la această structură a fost posibilă doar după ratificarea cu anumite rezerve a *Acordului cu privire la crearea CSI* și a *Declarației de la Alma-Ata* (21 decembrie 1991) de către Parlamentul țării noastre la 8 aprilie 1994. *Statutul CSI* (22 ianuarie 1993) a fost ratificat, la fel, cu unele rezerve, la 26 aprilie 1994.

În pofida faptului că autoritățile politice ale statului au manifestat interes pentru integrarea europeană a țării imediat după dezintegrarea Uniunii Sovietice, acestea considerau relațiile cu UE în primii ani de independență drept o prioritate minoră și de aceea o politică (funcțională) comprehensivă de apropiere de *Comunitatea Europeană* (actualmente *Uniunea Europeană*) nu a fost dezvoltată pe un termen lung. Dacă pentru țările CSI la începutul anilor '90 a fost propus Programul *TACIS* (*Technical Assistance for the Commonwealth of the Independent States*) al UE, având ca scop susținerea proceselor de tranziție la eco-

nomia de piață și la o societate democratică, iar drept obiectiv principal susținerea ONG-urilor, administrațiilor locale și regionale, precum și al organizațiilor patronale în procesele de participare și de luare a deciziilor în societățile din care fac parte, atunci Programul *PHARE* de asistență multilaterală (lansat în 1989), fiind inițial destinat Poloniei și Ungariei, iar mai târziu extins asupra celorlalte țări candidate la aderare, inclusiv asupra țărilor Baltice, a avut ca obiectiv major sprijinirea țărilor Europei Centrale și de Est în tranziția acestora spre economia de piață [22].

Începutul anului 1994 este marcat de o activizare a relațiilor Moldovei cu UE, care culminează cu semnarea la 28 noiembrie 1994 a *Acordului de Parteneriat și Cooperare* (APC; denumirea deplină: *Acordul de Parteneriat și Cooperare între Comunitățile Europene și statele lor membre, de o parte, și Republica Moldova, de altă parte*), pus în aplicare din 1 iulie 1998, pentru o perioadă inițială de 10 ani cu posibilitatea prelungirii tacite [23]. Însă procesul de integrare europeană a prins contur doar în anii 2002–2007, acesta devenind o realitate tocmai din a doua jumătate a anului 2009, odată cu schimbarea paradigmei de guvernare de către coaliția de guvernământ – *Alianța pentru Integrarea Europeană*.

A doua etapă a procesului de afirmare și dezvoltare a statului cuprinde anii 1994–2000, de la adoptarea Constituției Republicii Moldova și până la modificarea, la 5/18 iulie 2000, cu votul unei majorități absolute de deputați, a Constituției pentru trecerea la

sistemul parlamentar de guvernare și alegerea șefului statului de către Legislativ. Dar, deoarece nu s-a reușit alegerea președintelui țării, Parlamentul de legislatura a XIV-a a fost dizolvat și a fost anunțat un nou scrutin parlamentar pentru data de 25 februarie 2001. Ulterior însă modificările operate în art. 78 și 89 din Legea Fundamentală au fost declarate neconstituționale prin decizia Curții Constituționale, din 4 martie 2016 [24]. Această perioadă din istoria politică recentă a Republicii Moldova ar putea fi numită etapa stabilizării sistemului politic și se definește prin aprofundarea și realizarea principiilor democratice, funcționarea instituțiilor statale, formarea cadrului legislativ și normativ al țării în conformitate cu voința politică a elitei guvernante. În concordanță cu Constituția, au fost create Curtea Constituțională și alte instituții judiciare, au fost adoptate *Concepția politicii externe* și *Concepția securității statului*, a fost efectuată reforma administrativ-teritorială, transformarea masivă a proprietății publice în proprietate privată etc. Continuă dezvoltarea sistemului de partide, care a fost influențată de sistemul electoral proporțional, utilizat în mod constant în toate ciclurile electorale, începând cu 1994, reformarea legislației naționale, stabilizarea instituțiilor politice ale statului și a vieții social-politice obținute în perioada precedentă.

La mijlocul anilor '90 pot fi identificate trei grupări politice mai reprezentative (parlamentare și extraparlamentare)

referitoare la vectorul dezvoltării țării noastre: 1) dezvoltarea și consolidarea statului Republicii Moldova; 2) unirea (imediată sau graduală) cu România și 3) restabilirea și/sau aderarea la Rusia/Uniunea Rusia-Belarus. Vehicularea acestor trei mesaje în perioada indicată, fortificarea independenței țării, aderarea ei la România sau revenirea Moldovei pe orbita rusească, reflecta, de fapt, atitudinea formațiunilor politice față de destinul societății noastre, numite ironic de unii autori „partide geopolitice” [25, p. 23]. Conturarea pe scena politică a țării a acestor trei orientări clare asupra vectorului dezvoltării statului (ele, în fond, coincid cu divizarea eșichierului politic) reflectau polarizarea masivă a populației după criteriul politic și cel economic, absența liderilor politici și de opinie reprezentativi, astfel încât unii lideri de partid se vedeau atunci conducători de cel mai înalt nivel, „salvatori ai națiunii”, fenomen numit în literatura politologică fenomenul „bonapartismului”.

Consolidarea statului Republica Moldova s-a manifestat și prin faptul că integrarea europeană, după victoria relativă a forțelor pro-europene în alegerile parlamentare din 1998, începe să devină o temă dominantă a discursului politic autohton și o politică de stat atât pe plan intern, cât și pe plan extern. Astfel, după criza financiară din Rusia (august 1998), *Alianța pentru Democrație și Reforme* (constituită la 21 aprilie 1998), majoritară în Parlament, votează o hotărâre care stipula că orientarea spre integrarea europeană

devine un „obiectiv strategic major al țării”. În paralel, aderarea la UE este declarată obiectivul strategic al Republicii Moldova și în *Concepția politicii externe pentru anii 1998–2002* adoptată de către Guvernul investit. Odată cu intrarea în vigoare a APC-ului (iulie 1998) are loc o activizare vădită a autorităților politice pe vectorul european, în special, în vederea aderării țării noastre la unele organisme regionale, cum ar fi, de exemplu, *Pactul de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est*, eforturi încheiate cu succes în iunie 2001, când țara noastră aderă la această inițiativă (participarea la PSESE era văzută de clasa politică la acea vreme drept o posibilitate de a include Republica Moldova în *Procesul de Stabilizare și Asociere al UE pentru Balcanii de Vest* și, ulterior, în procesul de aderare a țării la UE). De asemenea, programul guvernamental pentru anii 1999–2002 *Supremația legii, revitalizare economică și integrare europeană* a articulat vădit dezvoltarea cursului european al țării. Însă demiterea cabinetului Sturza (martie 1999 – decembrie 1999), care s-a dovedit a fi pro-european, și venirea guvernului Braghiș (decembrie 1999 – martie 2001) a schimbat orientarea politicii externe a statului. Acest nou guvern, spre deosebire de predecesorul său, reorientează spre CSI interesul național al Republicii Moldova. Precum se observă, această perioadă în evoluția statului s-a caracterizat prin anumite oscilații vizând vectorul politicii externe a Republicii Moldova.

Cea de-a treia etapă a evoluției statului Republica Moldova, 2001 – prima

jumătate a anului 2009, numită de unii autori etapa „pseudodemocratică” (pseudodemocrația este considerată de cercetătorii occidentali M. Burton, R. Gunther și J. Higley categorie oarecum reziduală a regimurilor democratice și rezultă din elitele unificate ideologic [26, p. 31-33]), reflectă, în fond, „sindromul puterii dominante” și paradoxurile sistemului electoral democratic [27, p. 133]. Această etapă demarează după amendamentele constituționale sus-menționate din 2000 și alegerile parlamentare anticipate din 25 februarie 2001, câștigate detașat de către Partidul Comuniștilor din Republica Moldova. Dată fiind reorientarea vectorului dezvoltării țării de la modelul etatist, estic, la cel liberal, european, prin mai multe acțiuni politice desfășurate de către partidul de guvernământ, unii autori numesc această perioadă etapa „consensului național”, trasând însă nejustificat limitele ei de manifestare pentru anii 2005–2009 [21]. De fapt, considerăm că „parteneriatul politic” încheiat între guvernanți (PCRM, partidul de guvernământ, și Partidul Popular Creștin Democrat, Partidul Democrat din Moldova și Partidul Social-Liberal, opoziția parlamentară) este, practic, consumat spre sfârșitul anului 2007, după alegerile locale generale din iunie 2007, când PCRM pierde scrutinul electoral și se declară ieșit din cadrul „parteneriatului politic”.

Totodată, această perioadă s-a manifestat și prin unele încercări de reformare a structurii puterii de stat în vederea instituționalizării procesului

integraționist, proces inițiat de autoritățile politice ale statului [28, pp. 86-90]. Pentru atingerea obiectivului strategic fundamental de integrare europeană a țării, elita guvernantă purcede, la sfârșitul anului 2002 și ulterior, la crearea cadrului instituțional intern: *Comisia Națională pentru Integrarea Europeană (CNIE)*, *Comisia Parlamentară pentru Integrare Europeană*, *Departamentul de Integrare Europeană* din componența Ministerului Afacerilor Externe, căruia i se atribuie rolul de coordonator principal. Prin decret prezidențial, Ministerul Afacerilor Externe este transformat în *Ministerul Afacerilor Externe și Integrării Europene*, iar funcția ministrului de Externe este promovată la rangul de viceprim-ministru. Crearea așa-numitului „concept strategic” referitor la promovarea procesului de integrare în UE conduce la realizarea altor măsuri de rigoare. Astfel, în septembrie 2003, când țara noastră fusese deja invitată să participe la *Politica Europeană de Vecinătate (PEV)*, CNIE elaborează și transmite *Comisiei Europene o Concepție de integrare a Republicii Moldova în Uniunea Europeană*. Ulterior, către sfârșitul anului 2005, la Chișinău a fost inaugurat *Oficiul Delegației Comisiei Europene* în Republica Moldova, iar la Odesa are loc inaugurarea oficială a sediului central al *Misiunii Uniunii Europene de Asistență la Frontieră în Republica Moldova și Ucraina (EUBAM)*.

Prioritățile politicii de integrare europeană a țării noastre se bazează pe doi piloni care se completează reciproc. Primul este implementarea *Planului Individual de*

Acțiuni Uniunea Europeană - Republica Moldova (PAUERM), care a apărut în cadrul *Politicii Europene de Vecinătate a UE* [29, p. 7]. Cel de-al doilea pilon rezidă în implicarea activă a Republicii Moldova în diverse procese regionale din Europa Centrală și de Sud-Est, ceea ce avea o mare importanță pentru avansarea țării noastre pe calea integrării europene, în special, prin implementarea programelor UE de ajustare la standardele și valorile europene, prin îndeplinirea proiectelor și strategiilor politice și celor sectoriale.

Vom aminti, de asemenea, inițiativa Președintelui Vl. Voronin referitoare la reformarea CSI în baza unui cadru legal ajustat la cel al UE. Ideea creării unei structuri speciale pentru integrarea în UE, lansată de autoritățile Republicii Moldova în ajunul *summit-ului* CSI desfășurat la Chișinău în perioada 6-7 octombrie 2002, nu prea a avut sorți de izbândă. Din acestea și alte motive puterea oficială declară schimbarea vectorului dezvoltării Republicii Moldova de la Est spre Vest. Această reorientare a vectorului dezvoltării societății noastre prevede un proces de durată al integrării europene, precum și de apropiere graduală a Republicii Moldova de instituțiile NATO din perspectiva cooperării mai intense a țării cu această structură Nord-Atlantică în ceea ce privește securitatea națională. Conștientizarea de către elita politică a adevăratei traiectorii atât a procesului de integrare comunitară, cât și a colaborării și cooperării Republicii Moldova cu NATO în contextul opțiunii europene a

țării a condus la semnarea, la 19 mai 2006, la Bruxelles, a *Planului Individual de Acțiuni al Parteneriatului Republica Moldova–NATO* (IPAP), iar la 5 iulie al aceluiași an Guvernul aprobă Planul în cauză. Vom sublinia și faptul că Parlamentul țării a adoptat la 22 mai 2008 *Concepția Securității Naționale a Republicii Moldova* [30], ce stabilește statutul de neutralitate constituțională a țării, de neaderare la blocurile militare, precum și cursul european al Republicii Moldova.

Prioritățile naționale enunțate și susținute de elita politică în etapa de referință (integrarea europeană, democratizarea societății și reintegrarea țării) pot fi considerate drept direcții fundamentale în funcționalitatea acesteia care constituie, de fapt, baza formulei politice pentru legitimitatea consensului actorilor din câmpul politic autohton, consens politic formalizat deja după a doua accedere la guvernare a PCRM în rezultatul alegerilor parlamentare din 6 martie 2005. Astfel, *Declarația Parlamentului Republicii Moldova cu privire la parteneriatul politic pentru realizarea obiectivelor integrării europene*, adoptată unanim de către legislativ la 24 martie, stipulează consensul tuturor fracțiunilor parlamentare în ceea ce privește promovarea treptată și ireversibilă a cursului strategic de integrare europeană a țării noastre. Dacă politicile guvernamentale aplicate pentru realizarea programului *Renașterea economiei – renașterea țării* pe anii 2001–2005 erau orientate spre redirecționarea vectorului dezvoltării Republicii Moldova, atunci Programul de

activitate a Guvernului pe anii 2005–2009 *Modernizarea țării – bunăstarea poporului* proclamă integrarea europeană și realizarea *PAUERM* drept sarcini prioritare ale activității Executivului, de rând cu dezvoltarea economică durabilă social orientată și reintegrarea țării, precum și cu implementarea cu strictețe a prevederilor *APC*. Ca urmare a acestui program guvernamental, factorii decizionali au realizat mai multe activități necesare în vederea realizării opțiunii europene a țării, precum și unele măsuri legislative importante pentru dezvoltarea democrației și afirmarea statului de drept, acestea fiind elaborate cu participarea societății civile și a opoziției politice (parlamentare și extraparlamentare).

Așadar, fluctuațiile elitei politice din etapele anterioare asupra vectorului dezvoltării Republicii Moldova iau sfârșit după alegerile parlamentare anticipate din februarie 2001. Partidele aflate la guvernare în frunte cu PCRM se îndepărtează gradual de la retorica prorusă și înregistrează câteva progrese în cadrul relațiilor dintre Republica Moldova și UE, precum și în procesul de consolidare a stabilității și eficienței instituțiilor de stat, fiind atestat în acest sens un nivel adecvat de cooperare dintre Parlament, Guvern și Președinție privind promovarea reformelor de modernizare și europenizare a țării. Cercetătorul Al. Roșca remarcă reasezarea relațiilor și normelor nu numai din cadrul fiecărei ramuri ale puterii de stat, dar și între aceste ramuri [15, p. 9], existând astfel o coabitare instituțională.

Prin urmare, politica internă a statului este „conectată” tot mai strâns cu politica externă, existând un consens politic între actorii politici cu privire la realizarea a trei obiective prioritare ale statului: integrarea europeană, democratizarea societății și reintegrarea țării. Acest consens a fost dictat și de cererea socială din partea societății civile.

Ultima etapă în evoluția statului Republica Moldova, a doua jumătate a anului 2009 – până în prezent, poate fi numită etapa pragmatică, perioada „realiștilor”, dar și a „idealiștilor”. Este perioada „realiștilor”, deoarece toate coalițiile de guvernământ numite democratice și pro-europene (*Alianța pentru Integrarea Europeană – trei coaliții la număr, Coaliția Pro-Europeană de Guvernare, Alianța pentru Moldova Europeană și actuala majoritate parlamentară*) au încercat într-un fel sau altul să aducă la normalitate funcționalitatea instituțiilor de stat, să realizeze unele reforme democratice și să modernizeze instituțiile puterii de stat trasate în programele de guvernare. Este perioada „idealiștilor”, pentru că a eșuat așa-numita „istorie de succes” a Republicii Moldova în procesul de integrare europeană (sintagma „Moldova, istorie de succes a UE” a fost proclamată în cadrul forumului „Să regândim Moldova”, care a avut loc în martie 2010 la Bruxelles) [31, p. 22], iar, în final, insuccesele guvernanților au afectat grav securitatea națională care nu este numai securitatea statului, ci și securitatea societății și a cetățenilor Republicii Moldova.

Involuția țării noastre de la „istorie de succes” la „stat capturat”, care riscă să devină „următoarea criză de securitate a Europei, cu potențiale consecințe dincolo de frontierele ei”, a fost descrisă de Secretarul General al Consiliului Europei Th. Jagland în articolul său din 10 august 2015, „Întoarceți Moldova de la marginea prăpastiei”, publicat în cotidianul „The New York Times” [32]. În aceeași albă de idei, a așa-numitei „poveste de succes a UE”, este și comentariul cotidianului „Deutsche Welle-Chișinău”, care semnalează că „la Chișinău există anumite „centre de putere” interesate în torpilarea recuperării miliardului de dolari furat, la sfârșitul anului 2014, din trei bănci moldovenești” [33].

Aprobarea și aplicarea, mai mult sau mai puțin reușită, a unor reforme modernizatoare de către „pragmatici” din a doua jumătate a anului 2009, care constituia esența formulei politice funcționale pentru clasă politică guvernantă și societate, a condus la apariția paradigmei noi asupra guvernării. Confruntându-se cu un set de probleme și dificultăți de ordin obiectiv și subiectiv, dar fiind susținută de oficialitățile europene, guvernările „proeuropene” au căutat să facă față problemelor moștenite de la guvernarea comunistă, precum și celor noi. Republica Moldova, fiind însă măcinată de probleme noi apărute (atacuri *raider*, acte de corupție, delapidări de fonduri, reglări de conturi, crime tănuite, contrabandă de tot soiul, „furtul secolului”, lipsa transparenței în actul guvernamental și a

comunicării dintre putere și societate* și multe alte), se împotmolește în promovarea reformelor consistente după formă și conținut conform angajamentelor asumate față de UE: reforma justiției, reforma poliției, reforma anticorupție, reforma administrației publice centrale, reforma electorală care sunt principalele provocări pentru dezvoltarea Republicii Moldova. Este și firesc, acestea și alte probleme, generate chiar de înșiși guvernanți care ar trebui să le rezolve, afectează imaginea țării pe plan extern și șansele ei reale de aderare într-un viitor previzibil la spațiul unic european.

Pe de o parte, există mai multe probleme care au însoțit și vor continua să influențeze procesul de asociere a Republicii Moldova la spațiul comunitar, probleme legate de actul guvernării în contextul modernizării prin democratizarea societății în conformitate cu standardele europene. În acest sens, cea mai presantă întrebare este dacă a fost justificată semnarea *Acordului de Asociere între Republica Moldova și Uniunea Europeană* (denumirea deplină: *Acordul de Asociere între Republica Moldova, pe de o parte, și Uniunea Europeană și Comunitatea Euro-*

---

* De altfel, gânditorul renaștător Francesco Guicciardini încă la începutul secolului XVI exclama cu indignare că „deosebirea dintre guvernanți și guvernați este atât de mare, încât nu trebuie să ne uimească faptul că nu știm nimic despre ceea ce se întâmplă în procesul de guvernare” (Cf.: Varzari P. *Istoria gândirii politice (Note de curs)*. Chișinău: Pontos, 2011, p. 85-87).

*peană a Energiei Atomice și statele membre ale acestora, pe de altă parte), în condițiile în care principalele forțe politice din țară împărtășesc opinii opuse pe marginea acestui subiect, ducând astfel la aprofundarea polarizării societății. Actualmente, criteriul divizării societății este cel integraționist, segmente sociale aproximativ egale pledând pentru integrarea europeană sau pentru cea eurasiatică. Controversele publice ce țin de necesitatea desfășurării unui referendum privind vectorul politicii externe au fost estompate de asumarea responsabilității politice de către reprezentanții majorității guvernamentale (*Coaliția Pro-Europeană de Guvernare*, 30 mai 2013 – 9 decembrie 2014), care au semnat *Acordul de Asociere Republica Moldova – Uniunea Europeană* la 27 iunie 2014 [34, p. 7] și intrat în vigoare la 1 iulie 2016, Acord ce prevede asocierea politică și integrarea economică cu UE. În această situație, alegerile parlamentare ordinare din 30 noiembrie 2014 au avut și semnificația unui plebiscit pe marginea problemei în cauză. Așadar, forțele politice democratice, numite și proeuropene care au câștigat alegerile, au obținut și mandatul de implementare a unuia dintre proiectele integraționiste, întrucât principalul subiect al campaniei parlamentare a fost cel legat de vectorul integraționist al țării.*

Pe de altă parte, au apărut anumite discordanțe în activitatea instituțiilor puterii de stat și a actorilor de pe arena politică a țării, care, în opinia unor autori, au condus la „paradoxul statului”, iar cele legate de activitatea elitelor politice sunt numite de

cercetătorul V. Capcea „paradoxul elitelor” [25, pp. 127-133], paradoxuri care au distorsionat relațiile instituționale de bună funcționalitate între instituțiile statului. Dacă paradoxul elitelor constă în faptul că există o necesitate stringentă a unei noi elite care să fie în stare să asigure transformarea socială, să materializeze obiectivele tranziției ca să putem edifica o societate democratică prosperă, însă este greu să găsești o astfel de elită dacă ea nu există, atunci paradoxul statului constă în aceea că în condițiile tranziției s-a produs colapsul statului, tocmai în condițiile când era mai mare nevoie de el, deoarece imperfecțiunea noilor instituții politice, mult mai democratice în intenția și obiectivele lor, n-a reușit să asigure rolul statului în efectuarea schimbărilor și transformărilor sociale. Slăbiciunea instituțiilor puterii de stat și a întregului sistem politic a afectat exercitarea funcțiilor democratice ale statului, care, de multe ori, a acționat mai degrabă în favoarea unor interese particulare, de grup, partinice, decât în interesul public.

Nu întâmplător, paradoxurile enunțate mai sus, dar și multe alte probleme greu de rezolvat, numite de noi „dificultăți aporetice” [35, pp. 35-38], cu care se confruntă statul Republica Moldova astăzi mărturisesc o scădere dramatică a opțiunii europene a populației în comparație cu cea eurasiatică, având drept punct de analiză a doua jumătate a anului 2009 până în prezent, fapt semnalat de mai mulți politologi și analiști politici [36].

Pe plan intern, rezultatele diferitor cercetări sociologice demonstrează că lipsa încrederii în sectorul public și în instituțiile democratice ale statului prezintă o provocare majoră pentru guvernarea din Republica Moldova, sfidare determinată de inconsistența în promovarea reformelor modernizatoare, de impactul crizelor sistemice, care, înglobând o multitudine de probleme, blochează dezvoltarea și realizarea potențialului uman. Pe plan extern, investigațiile sociologice identifică lipsa unei înțelegeri profunde din partea unui segment larg al societății privind procesul de integrare europeană, statutul și scopurile urmărite: deseori cetățenii nu înțeleg care sunt prevederile și eventualele consecințe ale asocierii Republicii Moldova cu UE, sau chiar sunt total „deconectați” de la procesele integraționiste aflate în plină desfășurare (în special, populația din Unitatea Teritorială Autonomă Găgăuzia și din raioanele de est ale țării), problema asigurării unei informări corecte a publicului despre acțiunile guvernanților fiind primordială în sensul reliefat de idei.

În pofida deschiderii totale a UE față de Republica Moldova prin implementarea Acordului de Asociere, țara noastră fiind cel mai mare beneficiar de asistență europeană din lume pe cap de locuitor, a sporirii acțiunilor modernizatoare de către decidenții politici, se observă o continuă scădere a cererii sociale referitoare la atașamentul populației vizavi de potențialul integrării europene. De mai mulți ani orientarea spre *Uniunea Economică Eurasiatică* (UEE) este

susținută de un mai mare segment de electorat decât orientarea europeană, iar acest lucru s-a manifestat și în rezultatele alegerilor prezidențiale de la sfârșitul anului 2016. Datele sociologice semnaleză faptul că, începând cu anul 2009 și până în prezent, se atestă un euroscepticism sporit din partea populației comparativ cu anii precedenți. Conform datelor *Barometrului de Opinie Publică* (sondaj de opinie organizat de Institutul de Politici Publice de la Chișinău, studiul fiind realizat de Centrul de Investigații Sociologice și Marketing „CBS-AXA”), marea majoritate a celor chestionați este de părerea că direcția în care merg lucrurile în Republica Moldova este una greșită – de la circa 59% în martie 2009 (ponderea persoanelor cu această părere a crescut cu 8% față de studiul din octombrie 2008) până la 84% în octombrie 2016. Cu toate acestea, cercetarea atestă o descreștere nesemnificativă a ponderii persoanelor care au o asemenea părere comparativ cu cercetarea efectuată în primăvara anului 2016 (86%) și maxima înregistrată în toamna anului 2015 (88%) [37; 38]. În ciuda faptului că populația rămâne preponderent nesatisfăcută de ceea ce face conducerea țării în mai multe domenii, cercetarea denotă o ușoară schimbare (pozitivă) a viziunii respondenților privind situația economică a Republicii Moldova în viitorul apropiat.

Același sondaj de opinie demonstrează o oarecare dinamică față de rezultatele altor sondaje efectuate în anii precedenți. Dacă duminica viitoare ar avea loc referendumul

cu privire la aderarea Republicii Moldova la UE, 38% ar vota pro și 37,3% – contra. Patru din zece respondenți (43,4%) sunt de părerea că Republica Moldova va avea mai multe avantaje în cazul aderării la UE, iar 39,7% respondenți deopotrivă susțin că țara noastră va avea doar dezavantaje sau mai multe dezavantaje. Dacă s-ar cere votul cu privire la aderarea Republicii Moldova la Uniunea Vamală Rusia-Belarus-Kazahstan, 52,8% au exprimat intenții de vot pro, iar 23,7% ar vota contra aderării. Alții 16,3% nu au putut să se decidă. Mai mult de jumătate din respondenți 55% au menționat că Republica Moldova va avea mai multe avantaje / doar avantaje, dacă va deveni membru al Uniunii Vamale, iar 25,9% din respondenți dimpotrivă susțin că Republica Moldova va avea doar dezavantaje sau mai multe dezavantaje, dacă va deveni membru al Uniunii Vamale. Fiind puși în fața alegerii între aderarea la UE și Uniunea Vamală, prima a fost aleasă de către 30,9%, iar a doua – de către 44%. Alții 17,5% nu au oferit un răspuns.

Precum se observă, cel mai mare impediment în afirmarea și dezvoltarea statului Republica Moldova pe calea dezvoltării strategice și modernizării prin democratizarea societății este lipsa consensului național, a viziunii acceptate de majoritatea cetățenilor asupra viitorului țării. Respondenții manifestă o atitudine ambiguă față de vectorul dezvoltării Republicii Moldova: pe de o parte, strategia de schimbare a societății este acceptată de către populație, iar pe de alta,

se atestă o anumită ezitare ce ține de modul în care sunt realizate reformele democratice (politice, economice, sociale). Asociația pentru Democrație Participativă „ADEPT”, Centrul Analitic „Expert-Grup” și Centrul de Resurse Juridice din Moldova (CRJM) au elaborat spre sfârșitul anului 2016 raportul final de monitorizare a *Foii de parcurs privind agenda de reforme prioritare*. Experții au constatat că doar jumătate (55%) din acțiunile asumate au fost realizate fără deficiențe, 28% au fost realizate cu deficiențe și aproximativ 17% nu au fost realizate. Cele mai importante restante rămân reforma Centrul Național Anticorupție, adoptarea unui nou Cod al Audiovizualului, derularea lentă a anchetei privind fraudele depistate în sistemul bancar în 2014, procesul lent de reformă a Băncii Naționale a Moldovei și eșecul la negocierea celui mai avantajos preț de furnizare a energiei electrice [39]. De fapt, populația contestă nu valorile democrației pluraliste (statul de drept, respectarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, independența justiției, combaterea corupției, respectarea libertăților mass-mediei, consolidarea sectorului ONG-ist), ci democrația formală, imitativă, modul de realizare concretă a valorilor inerente unei democrații substanțiale, în care politica (și politicul) ar fi un factor mobilizator în agregarea și rezolvarea intereselor sociale, iar economia funcțională ar crea un trai decent pentru cetățeni.

În situația actuală, când UE se confruntă cu un șir de dificultăți de ordin

economic și politic (ieșirea Marii Britanii din componența UE, exodul migranților și refugiaților, atacurile teroriste care zguduie periodic Europa, euroscepticismul care devine tot mai puternic din cauza crizei economice, a datoriilor din cadrul comunitar etc.), mesajul integraționist al autorităților politice din Republica Moldova și-a pierdut într-o oarecare măsură atractivitatea. În plus, o parte din populație devine reticentă la exigențele impuse de UE în procesul de integrare, care necesită eforturi de substanță. Pe acest fundal, se consolidează curentul de opinie, care își propune aderarea la *Uniunea Vamală Rusia-Belarus-Kazahstan* și, în perspectivă, la UEE, mesaj susținut puternic de partidele de stânga, care se reduce la următoarele: pentru integrarea în UE trebuie să facem mai multe eforturi sustenabile și reforme costisitoare, însă în UEE putem să ne integrăm în starea în care ne aflăm. În contextul alegerilor prezidențiale de la sfârșitul anului 2016 se observă o tendință în perpetuarea unor clivaje politice mai vechi (unionism - moldovenism, unitarism - federalism, vectorul european - proiectul estic), care pot fi numite și provocări la adresa existenței și funcționalității statului Republica Moldova.

Actualmente, societatea din Republica Moldova este fracturată, polarizată pe diverse criterii (geopolitice, valorice, identitare etc.) și se află între două opțiuni de dezvoltare a țării - cea europeană și cea estică - redenumite de unii autori modele

politice hegemonice [40], datorită celor doi actori principali implicați, respectiv, Federația Rusă și UE. Orientarea europeană, ca vector de dezvoltare a Republicii Moldova, este susținută în programul de guvernare al actualei majorități parlamentare (constituită din patru componente fără a încheia vreun pact de coabitare instituțională: PDM, PL, 7 deputați PLDM și 14 deputați retrași din fracțiunea parlamentară a PCRM la sfârșitul lunii decembrie 2015, iar la începutul lui martie 2017 au aderat la fracțiunea PDM [41]), în care integrarea europeană este declarată drept o prioritate fundamentală a politicii interne și externe a țării, iar în vederea facilitării implementării *Acordului de Asociere Republica Moldova – Uniunea Europeană* părțile au elaborat o Agendă de Asociere, un instrument care va permite planificarea eficientă a realizării priorităților Acordului, inclusiv prin indicarea termenelor de realizare și sursele de finanțare.

Totodată, guvernarea actuală, având un program de guvernare axat pe procesul de implementare a prevederilor Acordului de Asociere, trebuie să demonstreze prin acțiuni coerente și de substanță că vectorul european este concurențial cu proiectul estic (susținut de forțele politice de stânga în frunte cu Partidul Socialiștilor din Republica Moldova, de unii lideri de opinie [42; 43], dar și de unele organizații ale societății civile [44]). La aplicarea reformelor modernizatoare de substanță după formă și conținut trebuie să contribuie mai mulți factori, inclusiv capacitatea de reînnoire a elitelor politice tradiționale în elite politice

modernizatoare manifestată prin alternanța la putere a persoanelor și a liderilor politici dată de competiția dintre partide, prin schimbarea verticalei puterii politice care ar fi capabilă să modernizeze Republica Moldova în baza unei noi paradigme de guvernare.

În concluzie, ținem să subliniem trei aserțiuni. În primul rând, integrarea europeană a devenit actualmente o politică de stat prioritară pentru Republica Moldova atât pe plan intern, cât și pe plan extern. Extinderea procesului integraționist european este nu doar un deziderat fundamental al politicii interne și externe a statului Republica Moldova, ci și o forță majoră de coeziune politică și socială. Acest proces a fost formalizat inițial prin semnarea, la 28 noiembrie 1994, a APC. Următorul pas în aprofundarea dialogului politic și apropierea dintre Republica Moldova și UE pe plan economic a fost reprezentat de PAUERM, adoptat la 22 februarie 2005. În fine, *Acordul de Asociere între Republica Moldova și Uniunea Europeană*, semnat la 27 iunie 2014 la Bruxelles și intrat în vigoare la 1 iulie 2016, stabilește un nou cadru juridic pentru avansarea relațiilor dintre părți spre o treaptă calitativ superioară – cea a asocierii politice și integrării economice cu UE.

În al doilea rând, în pofida faptului că Republica Moldova a înregistrat unele progrese în modernizarea instituțiilor democratice ale statului în conformitate cu standardele europene, totuși reînnoirea clasei politice și modernizarea societății în

ansamblu nu a putut să fie sincronizată adecvat cu accelerarea reformei instituționale generată de procesul integraționist european. Cauza insuccesului este că instituțiile publice și instituțiile societății civile n-au fost adaptate adecvat la standardele europene, cu o cultură politică democratică. În prezent însă societatea din Republica Moldova demonstrează preponderent o cultură politică tradițională și nu una participativă, opunând modernizării o rezistență mare, procese la care se mai adaugă prezența unor probleme nerezolvate de mai mult timp – multiplele crize sistemice cu multe elemente vicioase de reproducere care alimentează criza democrației în societate.

În al treilea rând, contradicțiile obiectiv-subiective care caracterizează realitatea sociopolitică și economică și vizează pierderea încrederii unei părți a populației în transformările democratice sustenabile, deficiențele actului de guvernare și prezența

numeroaselor dificultăți aporetice inerente promovării reformelor modernizatoare (clivajele social-politice și economice, deficitul democratic cu toate manifestările sale – apatie politică, absentism, erodarea încrederii în clasa politică, individualism exacerbant, intoleranță față de altă opinie, rată scăzută a participării civice și excluziunea de la viața politică și socială, provocările la adresa statului, blocajele politice și decizionale, birocrăția extinsă și disfuncțională etc.), devenite, se pare, cronice pentru Republica Moldova și după 25 de ani de independență, confirmă lipsa unei formule politice funcționale de guvernare, a unei concepții strategice bine fundamentate de modernizare prin democratizarea societății pe toate coordonatele ei fundamentale (politic, economic și social), iar lipsa consensului național asupra vectorului dezvoltării strategice a țării devine cea mai mare piedică în dezvoltarea durabilă a statului Republica Moldova.

Bibliografie:

1. Mosca G. Elementi di scienza politica. Torino: F.lli Bocca, 1923. 809 p. [on-line] http://www.liberliber.it/mediateca/libri/m/mosca/elementi_di_scienza_politica/pdf/mosca_elementi_di_scienza_politica.pdf (vizitat 13.05.2013).
2. Coenen-Huther J. Sociologia elitelor. Iași: Ed. Polirom, 2007. 221 p.
3. Măgureanu V. Studii de sociologie politică. București: Ed. Albatros, 2007. 416 p.
4. Dunleavy P., O'Leary B. Teoriile statului. Politica democrației liberale. Chișinău: Ed. „Epigraf” SRL, 2002. 343 p.
5. Snegur: În Moldova sunt mulți politicieni inteligenți, ei doar trebuie găsiți. [on-line] <http://m.noi.md/md/news/45053> (vizitat 04.08.2014).
6. Lucinschi P. Integrarea în UE trebuie să devină o idee națională a Moldovei. În: Moldova Suverană, 8 februarie 2000.

7. Alocuțiunea Președintelui Republicii Moldova, Vladimir Voronin, în cadrul adunării festive consacrate celei de-a 15-a aniversări a independenței Republicii Moldova. În: Moldova Suverană, 29 august 2006.
8. Voronin V. Ideea noastră națională este integrarea europeană. În: Administrarea Publică. Revistă metodică-științifică trimestrială, 2006, nr. 3 (51), p. 7-13.
9. Nicolae Timofti: „Pledez cauza aderării Republicii Moldova la Uniunea Europeană”. [on-line] <http://www.presedinte.md/rom/interviuri/interviu-acordat-de-presedintele-nicolae-timofti-publicatiei-romnesti-pulsul-geostrategic> (vizitat 05.12.2012).
10. Apel la consolidarea întregii societăți în sprijinul proiectului de integrare a Republicii Moldova în Uniunea Europeană. [on-line] <http://www.gov.md/ro/content/apel-la-consolidarea-intregii-societati-sprijinul-proiectului-de-integrare-republicii> (vizitat 04.08.2016).
11. Dodon: Dacă Bucureștiul ne respectă – să semneze acordul de frontieră (VIDEO). [on-line] http://www.noi.md/md/news_id/94729 (vizitat 23.11.2016).
12. Cenușă D. Președintele pro-rus și politica externă a Moldovei în zigzag, OP-ED. [on-line] <http://ipn.md/ro/integrare-europeana/80579> (vizitat 28.11.2016).
13. Volnițchi I. Provocarea lui Igor Dodon. [on-line] <http://tribuna.md/2016/11/15/provocarea-lui-igor-dodon/> (vizitat 15.11.2016).
14. Varzari P. Elita politică și burocrăția în contextul reformelor democratice (cazul Republicii Moldova). *Monografie*. Chișinău: Pontos, 2013. 366 p.
15. Roșca A. Algoritmi ai tranziției: aspecte social-filozofice. Chișinău: Tipogr. A.Ș.M., 2007. 300 p.
16. Juc V., Josanu Yu., Rusandu I. Sisteme politice tranzitorii din Europa de Sud-Est (studiu comparat). Chișinău: Tipogr. A.Ș.M., 2008. 202 p.
17. Saca V. Interese politice și relații politice: dimensiuni tranzitorii. Ch.: CE USM, 2001. 473 p.
18. Solomon C. Aspecte ale vieții politice în Republica Moldova (1989-2002). *Monografie*. Chișinău: CE USM, 2002. 266 p.
19. Prisac I. Problema funcționării sistemului politic al Republicii Moldova. În: Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice, 2007, nr. 1, p. 109-112.
20. Zdaniuk B. Konsolidacja państwa w Republice Mołdawii. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2016. 284 p. [on-line] http://www.wydawnictwo.wdinp.uw.edu.pl/zasoby/pliki/ebook1/Mo%C5%82dawia_ebook.pdf (vizitat 27.11.2016).
21. Boțan I. Partidele și democratizarea Republicii Moldova. [on-line] <http://www.e-democracy.md/comments/political/20081203/#fn3> (vizitat 12.01.2009).
22. Programul de finanțare PHARE. [on-line] <https://cieuropeana.wordpress.com/2011/10/03/programul-de-finantare-phare/> (vizitat 03.10.2011).
23. Acord de Parteneriat și Cooperare între Comunitățile Europene și Statele lor membre, de o parte, și Republica Moldova, de altă parte. [on-line] http://www.mf.gov.md/common/programstrategy/APC_ro.pdf (vizitat 12.01.2009).
24. Curtea Constituțională a restabilit dreptul cetățenilor de a-și alege Președintele. [on-line] <http://www.constcourt.md/libview.php?l=ro&idc=7&id=759&t=/Media/Noutati/Curtea>

- Constitutionala-a-restabilit-dreptul-cetatenilor-de-a-si-alege-Presedintele/ (vizitat 04.03.2016).
25. Capcea V. Tranziția moldovenească: fazele, elementele structurale, dimensiunile, paradoxurile, eșecurile și avaturile. Chișinău: Ed. Arc, 2012. 190 p. [on-line] http://tinread.usarb.md:8888/tinread/fulltext/capcea/tranzitie_mold.pdf (vizitat 13.12.2012).
26. Burton M., Gunther R., Higley J. Introduction: Elite Transformations and Democratic Regimes. În: Higley J., Gunther R. (eds.). Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, p. 1-37. [on-line] [https://books.google.md/books?id=mkfEamELMFAC&pg=PA35&lpg=PA35&dq=Higley+J.,+Gunther+R.+\(eds.\),+Elites+and+Democratic+Consolidation+in+Latin+America+and+Southern+Europe.+Cambridge&source=](https://books.google.md/books?id=mkfEamELMFAC&pg=PA35&lpg=PA35&dq=Higley+J.,+Gunther+R.+(eds.),+Elites+and+Democratic+Consolidation+in+Latin+America+and+Southern+Europe.+Cambridge&source=) (vizitat 13.12.2016).
27. Saca V. Relația democrație-democratizare în condițiile Republicii Moldova: general și particular. În: Political Science, International Relations and Security Studies / International Conference Proceedings the Viith Edition, Sibiu, 24-26 may 2013. Sibiu: Universitatea „Lucian Blaga”, 2013, p. 129-135.
28. Varzari P. Elita politică din Republica Moldova: realități și perspective. Chișinău: CEP USM, 2008. 135 p.
29. Planul de Acțiuni Uniunea Europeană – Republica Moldova: Ghid. Chișinău: Gunivas, 2006. 80 pag. [on-line] <http://www.e-democracy.md/files/ghid-ue-rm-ro.pdf> (vizitat 13.05.2008).
30. Lege nr. 112 din 22.05.2008 pentru aprobarea Concepției securității naționale a Republicii Moldova. [on-line] <http://lex.justice.md/md/328010/> (vizitat 13.09.2008).
31. Boțan I. Reforma anticorupție – să întoarcem Moldova de la marginea prăpastiei. În: Guvernare și Democrație. Revistă de analiză și sinteză, 2015, nr. 2 (16), p. 16-31. [on-line] <http://www.e-democracy.md/files/guvernare-democrație-16-ro.pdf> (vizitat 13.01.2016).
32. Jagland Th. Bring Moldova Back From the Brink. În: The New York Times, August 10, 2015. [on-line] <http://www.nytimes.com/2015/08/11/opinion/bring-moldova-back-from-the-brink.html> (vizitat 13.01.2016).
33. Călugăreanu V. De la „povestea de succes a UE”, la stat capturat, fără bani, ajuns pe marginea prăpastiei. [on-line] <http://www.dw.com/ro/de-la-povestea-de-succes-a-ue-la-stat-capturat-f%C4%83r%C4%83-bani-ajuns-pe-marginea-pr%C4%83pastiei/a-18741438> (vizitat 25.09.2015).
34. Boțan I. Prevederile Acordului de Asociere Republica Moldova – Uniunea Europeană: Ghid. Chișinău: Arc, 2014. 96 p. [on-line] <http://www.e-democracy.md/files/ghid-acord-asociere-igor-botan.pdf> (vizitat 25.03.2016).
35. Varzari P. Elita politică și birocrăția în contextul realizării reformelor democratice (cazul Republicii Moldova) / Referatul științific al tezei de doctor habilitat în politologie (în baza lucrărilor publicate). Chișinău, 2014. 67 p. [on-line] http://www.cnaa.md/files/theses/2014/26311/pantelimon_varzari_abstract.pdf (vizitat 20.07.2014).

36. Cenușă D. Moldova între Uniunea Europeană și Uniunea Euroasiatică: sondaje și tendințe. [on-line] <http://ipn.md/ro/integrare-europeana/76403> (vizitat 06.05.2016).
37. Barometrul de Opinie Publică - martie 2009. [on-line] <http://www.ipp.md/libview.php?l=ro&idc=156&id=454> (vizitat 20.10.2016).
38. Barometrul Opiniei Publice, octombrie 2016. [on-line] http://www.ipp.md/public/files/Barometru/BOP_10.2016.pdf (vizitat 20.10.2016).
39. Reformele asumate de Guvern conform Foii de parcurs privind agenda de reforme prioritare implementate doar pe jumătate. [on-line] <http://www.expert-grup.org/ro/activitate/comunicate-de-presa/item/1325-reformele-asumate-de-guvern-conform-foii-de-parcurs-privind-agenda-de-reforme-prioritare-implementate-doar-pe-jum%C4%83tate&category=188> (vizitat 17.11.2016).
40. Modele și contra-modele hegemonice: între proiectul Uniunii Europene și Uniunea Vamală a Rusiei. [on-line] <https://gsari.wordpress.com/2014/03/30/modele-si-contra-modele-hegemonice-intre-proiectul-uniunii-europene-si-uniunea-vamala-a-rusiei/> (vizitat 30.03.2014).
41. Cei 14 foști comuniști aderă la PDM. [on-line]. <http://moldovenii.md/md/news/view/section/542/id/27614/from/noi> (vizitat 10.03.2017).
42. Roșca Iu. Gândirea conservatoare ca temelie a celei de-a Patra teorii politice sau Neoeurasianismul ca apel la Tradiție în condițiile postmodernității. În: Flux, 17 ianuarie 2014. [on-line] <http://archiva.flux.md/articole/15666/> (vizitat 03.04.2015).
43. Roșca Iu. A patra teorie politică la Chișinău. [on-line] <http://www.4pt.su/ro/content/patra-teorie-politica-la-chisinau> (vizitat 03.04.2015).
44. Интеграционный Центр Про-Евразия. Официальный сайт общественного объединения. [on-line] <https://proeurasia.wordpress.com/> (vizitat 13.05.2016).